KASTEEL DE HAAR

HET GEMETSELDE TALUD LANGS DE KASTEELMUREN

BOUWHISTORISCHE NOTITIE

Inleiding

In het kader van de aanstaande restauratie zullen rond kasteel De Haar palen worden geslagen ten behoeve van de verbetering van de fundering. Hiervoor is het noodzakelijk dat het tegen de kasteelmuren gemetselde bakstenen talud wordt verwijderd.
Om te bepalen waarom indertijd het talud is aangebracht en wat de cultuurhistorische waarde ervan is, heeft Stichting Kasteel De Haar aan het BBA, Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis verzocht deze werkzaamheden bouwhistorisch te begeleiden. Het resultaat hiervan is in deze notitie opgenomen.
Een belemmerende factor bij de uitvoering was het feit dat het talud deels onder water steekt en de voet van het kasteel per kano bereikt moest worden. Bij het eerste bezoek was het talud nog aanwezig. Bij het tweede was een groot deel al verwijderd; hierdoor was het wel mogelijk om een beter beeld te verkrijgen van de opbouw van het talud. Voor deze notitie is gebruik gemaakt van het resultaat van een beperkt archiefonderzoek door '*De Fabryck*'.

Utrecht, juni 2002

A. Viersen
B. Olde Meierink

Beschrijving

De buitengevels van kasteel De Haar waren alle voorzien van een in baksteen uitgevoerd talud.[1] De stenen van het talud waren op hun kant gemetseld. Het bleek dat het talud verschillend was uitgevoerd. Ter plaatse van de torens sloot het metselwerk van het talud aan boven de waterlijn (afb. 4 en 5). Bij de noord- en oostgevel sloot het aan ter hoogte van de waterlijn en bij de west- en zuidgevel lag tussen de kasteelmuur en het talud nog een aanaarding.
Waarom gekozen is voor een onderling verschillende uitvoering van de taluds kon niet worden vastgesteld. Zonder uitgebreid archiefonderzoek zal het niet mogelijk zijn om te bepalen waarom de taluds verschillend zijn uitgevoerd. Op dit moment kunnen we alleen maar gissen naar het hoe en waarom.
Dat bij de torens het talud hoger is geplaatst kan verband houden met het feit dat hier het metselwerk op een grotere hoogte versnijdt. Om het onregelmatige metselwerk van de versnijdingen aan het oog te onttrekken moest het talud hoger worden aangezet. Dit was in ieder geval te zien bij de westelijke toren. Bij de zuidoostelijke toren was dit echter weer niet het geval.
De lichte kromming in het metselwerk heeft mogelijk een esthetische achtergrond. Met een lichte kromming zou dit metselwerk visueel beter aansluiten op het opgaande metselwerk.
Het talud dat tegen de noord- en oostgevel is geplaatst, sluit op de fundering van het kasteel aan ter hoogte van de waterlijn. Mogelijk heeft men hier gekozen voor een aansluiting op dit niveau, omdat men niet wilde dat het gemetselde talud in het zicht zou komen. Deze gevels zouden namelijk voor bezoekers van het kasteel het eerst in het zicht komen.
Het metselwerk van de zuidgevel en een deel van de westgevel wordt daarentegen weer beschermd door een aarden talud waartegen het metselwerk is geplaatst. Waarom men hier een aarden talud heeft laten staan is niet met zekerheid te zeggen. Mogelijk heeft men hier een aanaarding willen handhaven om er klimop te kunnen plaatsen. Deze klimop is reeds te zien op foto's van rond de eeuwwisseling. Tevens was dit de achterzijde van het kasteel, die minder in het zicht lag, waardoor een goede technische oplossing kon prevaleren boven een meer esthetische oplossing.
Het aan de bovenzijde van de aanaarding aangetroffen puin stamt grotendeels uit de periode van de herbouw. In het talud zijn echter ook een aantal scherven aangetroffen, die stammen uit 15de- tot 18de eeuw. Op grond hiervan kan vermoed worden dat de aanaarding nog stamt uit de periode van voor de herbouw.

Tevens waren er een aantal in beton uitgevoerde waterbakken opgenomen. De wanden en de licht gekromde bovenzijde ervan zijn ongeveer 4,5 cm dik uitgevoerd. Bij één van de bakken was te zien dat ook het deksel in gewapend beton was uitgevoerd (afb. 9). Ten aanzien van de datering kon geen duidelijkheid worden verkregen. Op de in 1912 vervaardigde opmetingstekening staan deze bakken nog niet aangegeven. Daarentegen is op foto's uit het begin van de 20ste eeuw de ommetseling al wel te zien, zodat we ervan uit moeten gaan dat deze bakken reeds tijdens de bouw, dan wel kort daarna zijn gerealiseerd.

Conclusie

[1] Het grootste gedeelte van de gemetselde taluds was opgetrokken met bakstenen van 21/21,5 x 10 x 5/5,5 cm. De stenen waren daarbij "op hun kant" geplaatst. Bij de noordwesthoek van het kasteel zijn stenen van 7 tot 7,5 cm dikte aangetroffen. Ook heeft men resten van grote stenen hergebruikt als vlijlaag om het bakstenen talud op te kunnen metselen.

Het aanbrengen van een gemetseld talud heeft als voordeel dat het metselwerk van het kasteel beter beschermd wordt tegen de inwerking van vorst. Daarbij dient bedacht te worden dat middeleeuwse kastelen aan de buitenzijde vrijwel altijd voorzien waren van een aanaarding om het relatief zachte baksteenmetselwerk beter te beschermen. In de 19de eeuw, toen men de historie van kastelen op grote schaal is gaan onderzoeken, is het beeld ontstaan dat middeleeuwse kastelen primair dienden ter verdediging en derhalve niet van een talud waren voorzien, maar direct uit het water oprezen. Immers een aanaarding aan de buitenzijde zou - in de optiek van de 19de eeuw - een basis kunnen vormen voor een belegeraar van het kasteel. Deze visie op het gebruik en uiterlijk is pas in de tweede helft van de 20ste eeuw bijgesteld.

Echter, voor de juiste interpretatie en cultuurhistorische waardering moet worden uitgegaan van de 19de-eeuwse visie. Deze ging ervan uit dat een kasteel direct uit het water oprees. Het feit dat de versnijdingen bij onder andere de torens boven het niveau van de slotgracht liggen betekent dat deze interpretatie in het geval van De Haar niet juist zal zijn geweest. Bij de toenmalige restauratie was het dus een probleem om deze constructie aan te passen aan de toen heersende visie. Het bij de ronde torens in het zicht laten van de onregelmatig gevormde aanleg stuitte op esthetische en technische problemen (het zachte funderingsmetselwerk is zeer gevoelig voor inwatering en vorst). Men heeft getracht dit op te lossen door het talud ruim boven de waterlijn op het metselwerk van de toren aan te laten sluiten. Waarom ervoor is gekozen om het metselwerk enigszins hol uit te voeren is niet meer te achterhalen. Waarschijnlijk liggen hier esthetische motieven aan ten grondslag.
Ter plaatse van de entree is de voeting van het kasteel geheel nieuw opgetrokken. Hiervoor is een harder gebakken steen toegepast waardoor de kans op inwatering geringer is. Aan deze zijde ligt het gemetselde talud daarom waarschijnlijk onder de waterspiegel. Dat dit niet afdoende is, is met name te zien aan het metselwerk van de ingangstoren dat duidelijk sporen van inwatering vertoont (afb. 3). Aan de voorzijde van het kasteel was de entree en hier werd duidelijk meer belang gehecht aan een esthetisch meer bevredigende oplossing.
De aangetroffen constructie van een gemetseld talud staat reeds afgebeeld op het ontwerpplan voor '*herstelling voetingmuren en fundeeringen Kasteel De Haar*' uit 1912 (afb. 1). De '*voetingmuren*' zijn evenwel al zichtbaar op oudere foto's (afb. 2). De ontwerptekening heeft dus betrekking op het herstel van een vermoedelijk reeds jaren bestaande toestand. Op grond hiervan kan aangenomen worden dat de gemetselde taluds tijdens of kort na de bouw zijn gerealiseerd.

De reden om gemetselde taluds toe te passen zal te maken hebben met de kasteelvisie aan het eind van de 19de eeuw: een direct uit het water oprijzend gebouw. Uit praktische overwegingen heeft men hier de taluds deels boven waterniveau uit laten steken en deels zelfs uitgevoerd als een bekleed aarden talud.

Waardering

Het talud is tijdens of kort na de herbouw aangebracht en heeft vermoedelijk reeds bij het oorspronkelijke concept behoord; daarmee heeft het talud een hoge monumentwaarde.
De waterbakken uit de periode rond 1900 vormen een vroeg voorbeeld van de toepassing van gewapend beton en hebben derhalve een hoge monumentwaarde.

Aanbevelingen

Uit het voorgaande is af te leiden dat de gemetselde taluds in de eerste plaats om technische redenen aangebracht zijn. De verschillen in uitvoering vloeien vermoedelijk voort uit de opbouw van het bestaande metselwerk en een afweging tussen esthetisch/historische argumenten en technische eisen (een goede bescherming van het metselwerk tegen inwatering).
In dit opzicht is het derhalve aan te bevelen om bij de restauratie het bestaande beeld van het kasteel te handhaven en de aangebrachte taluds in hun oude vorm te herstellen.

Ter plaatse van de zuid- en westgevel is nog een deel van de aanaarding aanwezig. Tijdens de waarneming was het niet mogelijk om te bepalen of deze aanaarding nog oorspronkelijk is, of dat deze bij de restauratie opnieuw is aangebracht. Aangezien de aanaarding nog kan stammen uit de tijd van voor de herbouw is het ten zeerste aan te bevelen om bij funderingsherstel aan de buitenzijde de taluds nader archeologisch te onderzoeken.

Op een drietal plaatsen heeft men reeds bij de bouw, of kort erna betonnen verzamelbakken voor hemelwaterafvoer geplaatst. Deze in ongeveer 4,5 cm zwaar beton uitgevoerde bakken zijn vroege voorbeelden van de toepassing van gewapend beton. Het verdient aanbeveling om hier nader onderzoek naar uit te voeren. Deze bakken hebben een hoge monumentwaarde als voorbeeld van een vroege toepassing van gewapend beton.

Afb. 1 Ontwerpplan voor "*Herstelling voetingmuren en fundeeringen Kasteel De Haar*", gedateerd 9 januari 1912 (NAi, De Haar). Het plan heeft betrekking op herstel van de voetmuren, niet op het aanbrengen ervan. Op oudere foto's is het metselwerk reeds te zien (afb. 2). Het feit dat er in 1912 sprake is van herstel geeft wel aan dat de voetmuren waarschijnlijk reeds enige jaren bestonden en dat bij de herstelling een deel van het oude metselwerk werd vervangen. De op de tekening aangegeven 5 cm zware damwandplanken zijn ook daadwerkelijk toegepast.

Afb. 2 De zuidwestzijde van kasteel De Haar. Duidelijk zichtbaar zijn de gemetselde voetingmuren. Op deze kort na de voltooiing van het kasteel genomen foto reikt de klimop al tot voorbij de vensters van de bel-etage, hetgeen erop duidt dat de klimop meerdere jaren ervoor moet zijn aangeplant. Plaat XIII uit: P.J.H. Cuypers en F. Luijten, *Le Château De Haar à Haarzuylens*, Utrecht 1910.

Afb. 3 Detailopname van het metselwerk van de vierkante toren naast de dienstingang (noordgevel). Goed te zien is dat het metselwerk is ingewaterd. Tevens is onder water het gemetselde talud te zien.

Afb. 4 Zicht op de westelijke toren na verwijdering van het gemetselde talud. De onregelmatig gevormde onderzijde van de toren is hier goed te zien. Oorspronkelijk zal de voet van de toren door aanaarding aan het oog onttrokken zijn geweest. Bij het herstel aan het eind van de 19de eeuw is deze aanaarding vervangen door een in metselwerk uitgevoerd talud.

Afb. 5 Detailopname van dezelfde plaats als de vorige afbeelding, nadat de gemetselde bekleding van het talud grotendeels was verwijderd. Op deze foto is goed de opbouw van het talud te zien. Oorspronkelijk zal het metselwerk gerust hebben op een aanaarding, die echter in de loop der jaren door uitspoeling is verdwenen.

Afb. 6 Detail van het metselwerk van de westgevel ten noorden van de toren. Hier is goed te zien dat het gemetselde talud aansluit ter hoogte van de waterlijn.

Afb. 7 Zicht op de zuidwesthoek van het kasteel vóór de verwijdering van het talud.

Afb. 8 Het talud aan de zuidgevel na verwijdering van het metselwerk. In de aarde van het talud is materiaal aangetroffen, dat erop duidt dat het aarden talud vermoedelijk niet door Cuypers is vervangen.

Afb. 9 De betonnen waterbak tegen de westmuur. Bij het gat aan de voorzijde (A) zat een gresbuis, waarvan de resten nog te zien zijn. Deze fungeerde vermoedelijk als overstort. Het gat (B) was wellicht een ontluchting. Bij (C) is het inspectieluik van gewapend beton zichtbaar.